

A verbális szövegek analitikus megközelítése szemiotikai szövegtani keretben

II. rész

Beszélgetésünk előző fejezetében az analitikus szöveg megközelítés általános alapelveit tárgyaltuk, és elkezdtük Vitkovics Mihály A fiatal fülemile meg az anyja című műve 'megformáltsága'-nak elemzését. Az elemzés első lépéseként a szöveg fizikai megjelenési formájával (vehikulumával) foglalkoztunk, majd formai és szemantikai megformáltsága (formációja és sensusa) elemzésének részeként az adott vehikulum (A) verbális elemekkel és (B) koreferencia-indexekkel kiegészített változatát készítettük el, végül (C) az elemzésünkben érvényesített szövegszemlélet követelményeiből kiindulva arra a kérdésre próbáltunk választ adni, hogy milyen mondatnyelvészeti módszerrel célszerű egy szöveg első fokú makrokompozíció-egységeit (a szövegmondatokat) elemezni. Ebben a fejezetben az ott elkezdett elemzést fejezzük be.

D. Mondatzáró írásjeleket alkalmazó szövegek értelmező interpretálásakor a megformáltság elemzését célszerű a *szövegmondatok* szintjével kezdeni, mert a szövegmondatok ebben az esetben minden értelmező számára azonos módon adóttak. A választott szöveg elemzését – az előző fejezet *A*, *B* és *C* pontjában – ilyen módon kezdtük el mi is. Az elemzés következő kompozíciószintjeként a *szóalakok* szintjét (a *mikroszintet*) választjuk, mert a (hagyományos) megformáltságú szövegek szóalakokra tagoltsága is egyértelmű. Lássuk most tehát ezt a szintet.

A választott szöveg a következő szóalakokat tartalmazza:

a	eldallani	gyermekem	magad	sokféle
akarod	eltanult	ha	magától	sokfélélt
amit	emberektől	hallanád	milyen	szépen
amott	én	hallgassanak	minden	szólt
ám	énekelget	hallgatta	nagy	tanuld
anyám	énekelgetni	hogyan	ne	társunk
az	éneklőtök	kalitkában	nélkül	te
azt	érzelem	kanárit	ó	tudna
bár	érzelmeidet	kényén	öreg	tudnék
dalló	figyelemmel	kertben	örömet	úgy
dalt	fiók	kívánd	rekesztve	úgymond
egy	fülemile	közé	sárga	vékony
egyet	gallyak	madárka	sem	zengi

P. S. J.: E szóalakok közül a „dalló”, „fiók”, „fülemile”, „kényén” és „örömost” egyszerű, valamint az „úgymond” összetett szóalakokhoz tartom szükségesnek megjegyzéseket fűzni, mert régies alakok. Ezekhez a szóalakokhoz a *Magyar értelmező kéziszótár* a következő információkat rendeli:

dall ts és tn ige *rég irod* Dalol

fiók fn 5. *rég irod* Fióka [Madár kicsinye]

fülemüle fn *rég vál* fülemile

kény fn 1. *rég* Szabad elhatározás, kedv tetszés. | *rég* Önkény, erőszak

örömost hsz *nép v. vál* Szívesen, örömmel

úgymond msz *irod, gyak. gúny* <Idéző m-ként:> Így szól(t).

A „magátúl” szóalak toldaléka régies, az „eldall” ige pedig a „dall” ige mintájára értelmezhető.

B. Zs.: Adott szövegben alkalmazott szóalakok szintjére vonatkozóan a tanulókkal sok hasznos gyakorlat végezhető el. Választott szövegünkkel kapcsolatban például a következő:

A feladatot így fogalmaztam meg:

A kalitkában sokféle dalt (.1..) kanárit nagy figyelemmel hallgatta egy (.2..) fülemile. Ó, anyám, úgymond, ha hallanád! Amott vékony gallyak közé (.3..) egy sárga madárka milyen sokfélélt énekelget! Bár én tudnék úgy!

Ne kívánd azt, gyermekem – szólt az öreg fülemile. Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi, amit az (.4..) eltanult, magátúl egyet sem tudna (.5..). Tanuld te érzelmeidet magad (.6..), ám szépen énekelgetni, ha akarsz, hogy az énektől örömost hallgassanak.

A fenti szöveg egy eredeti mű olyan átalakított változata, amelynek szövegmondataiból a számokkal megjelölt helyeken egy-egy szót töröltünk.

- Egészítsd ki a hiányossá tett szöveget úgy, hogy számokra elfogadható szövegmondatokból álló szöveget kapj! Ügyelj arra, hogy ne csak az adott szövegmondat, hanem a teljes szöveg elfogadhatóságát is biztosítsd kiegészítéseiddel!
- Indokold meg döntéseidet!

A feladatot 15 középiskolai tanuló oldotta meg, ezeknek a tanulóknak a kiegészítéseiből közlöm azokat, amelyekhez hasonlót (vagy ugyanolyan) a legtöbben készítettek. (Az *1. táblázat* első függőleges oszlopában a tanulók sorszámát, a táblázat fejlécében a törölt, eredeti szavakat tüntettem fel.)

	1 dalló	2 fiók	3 rekesztve	4 emberektől	5 eldallani	6 kényén
1.	zengő	elszálló	szorítva	emberektől	trillázni	megszóllaltatni
2.	éneklő	szomorú	szállt	emberektől	dalolni	megtapasztalni
3.	daloló	búslakodó	szállt	másoktól	dalolni	épülésére
4.	fütyülő	szomorú	ülve	valakitől	énekelni	módján
5.	éneklő	kicsi	bújva	emberektől	fütyülni	énekelni
6.	zengő	kis	rejtőzve	másoktól	dalolni	módján
7.	daloló	gyerek	ült	emberektől	énekelni	–
8.	csicsérgő	vidám	szállt	emberektől	dalolni	–

1. táblázat

Mint azt a táblázat jól mutatja, a tanulók törekedtek arra, hogy mind az adott szövegmondat, mind a teljes szöveg elfogadhatóságát is biztosítsák kiegészítéseikkel. Ami a törlött szavak *szófaját* illeti, a megfelelő szófajú szó megválasztása a legkevésbé a 'régies'-nek mondhatók („dalló”, „fiók”, „rekesztve”, „kényén”) esetében volt sikertelen. Ezek közül is a legtöbben például az eredeti „fiók” főnév helyének kitöltésére melléknévi igenevet (lásd 1–4.), illetve melléknevet (lásd 5–6. és 8.) választanak; a „kényén” ragos főnév helyére pedig kevés kivétellel vagy nem találnak megfelelő szót, vagy főnévi igeneveket választanak (lásd 1–2. és 5.).

Döntéseiket ez alkalommal szóban indokolták, a legtöbben ilyen válaszokat adtak: *dalló*: „A kanári hangját kifejező szót kerestem”; *fiók*: „A címből tudni lehet, hogy itt egy fiatal madárról van szó”; „Arra gondoltam, a fülemile szomorú azért, hogy nem tud úgy dalolni, mint a kanári”; *rekesztve*: „A szállt igét választottam, de érzem, ha nem szabad a szövegen változtatni, így nem megfelelő”; *kényén*: „Nem találok megfelelő szót.”

E: A kompozíciószinteken felfelé haladva a mikroszint után az úgynevezett *mezoszinthez* érkezünk, amely a szintagmák és az első fokú makrokompozíció-egységeket alkotó (szöveg)tagmondatok szintje. Az adott szöveggel kapcsolatban ezen a szinten olyan szövegmondat-összetevők megformáltságának elemzésével kell foglalkoznunk, mint a következők:

- a) „az a sárga társunk”, „nagy figyelemmel hallgatta”, „minden érzelem nélkül zengi”;
- b) a kalitkában sok féle dalt dalló kanarit”, „vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka”;
- c) „úgymond”, „szólt az öreg fülemile”;
- d) „anyám, ha hallanád”, „ne kívánd azt, gyermekem”;
- e) „Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak.”

P. S. J.: A felsorolt csoportokhoz az alábbi kommentárokat kívánom fűzni:

a) Az „az a sárga társunk” összetevő 'magja' „sárga társunk” jelző+főnév szerkezetű szintagmája. Az ilyen szintagmákkal kapcsolatban szemantikai szempontból annak a reprezentálása a lényeges, hogy a jelző milyen szempontból (milyen tulajdonságdimenzióra vonatkozóan) minősíti a főnévvel jelölt személyt/élőlényt. A 'rendszermondatok' szektorában a „sárga társunk” kifejezés egyaránt utalhat egy sárga tollazatú vagy genetikus eredettel (vagy betegség következtében) sárga bőrszínű élőlényre, mint egy sárga öltözet/maszkot viselőre (sárgára festettre) stb. Ez a példa kiválóan alkalmas annak szemléltetésére, hogy az adott szövegkontextus mi módon képes 'aktualizálni' a rendszer szempontjából potenciálisan lehetséges jelentések valamelyikét.

b) Ennek a csoportnak mindkét tagja valamiképpen egy mondatral kapcsolatos: mindkettő parafrázálható lenne olyan szerkezettel, amelynek egyik összetevője vonatkozó mellékmondat.

c) Ezeknek a kifejezéseknek a 'beszélés'-re/'beszélő'-re utaló kommunikatív funkciója van: „úgymond”, „szólt”.

d) Mindkét kifejezés tartalmaz egy 'megszólított'-ra utaló elemet: „anyám”, „gyermekem”.

e) Az adott szövegnek ez az egyetlen 'többszörösen összetett szövegmondat'-a.

B. Zs.: Ezzel a többszörösen összetett szövegmondatral is el kell végeznünk azt a típusú globális szintaktikai-szemantikai elemzést, amelyet az előző fejezet C részében az adott szöveg első szövegmondatával kapcsolatban elvégeztünk. Vizsgáljuk itt csupán azt a kérdést, hogy mit mondhatunk a szöveg ez utolsó első fokú makrokompozíció-egysége összetevőinek lehetséges lineáris sorrendjeiről. Bontsuk e kompozícióegységet ennek érdekében összetevőblokkokra a következőképpen:

[K7.2] Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.2] ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak.

Az egyes összetevőkön belül az alábbi lehetséges lineáris sorrendek képzelhetők el:

[K7.1]/1 tanul te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.1]/2 tanuld érzelmeidet te magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.1]/3 érzelmeidet tanuld te magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.1]/4 érzelmeidet te tanuld magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.1]/5 te tanuld érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni,

[K7.1]/6 te érzelmeidet tanuld magad kényén ám szépen énekelgetni,

[K7.2]/1 ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak

[K7.2]/2 ha akarod, hogy örömet hallgassanak az énekértők.

Mindkét tagmondattal kapcsolatban meg kell beszélnünk azt a kérdést, hogy azokon belül létrehozható-e másfajta lineáris elrendezés is; ha igen, miért, ha nem, miért nem. Figyelembe véve, hogy egyrészt valamennyi [K7.1]-elrendezés kombinálható valamennyi [K7.2]-elrendezéssel, másrészt, hogy a [K7.1]- és [K7.2]-elrendezések egymásutánjának sorrendje megfordítható, az adott kompozícióegységnek 24 lehetséges lineáris változata hozható létre. Mint minden esetben, amikor lehetséges lineáris elrendezéseket elemzünk, itt is elemeznünk kell azt a kérdést, hogy az adott szövegmondatban mi változik 'kommunikatív szempont'-ból az elrendezések megváltoztatása következtében.

F. Vizsgáljuk meg most, hogy az adott szöveg első fokú kompozícióegységeiből milyen másod-, harmad- stb. fokú kompozícióegységek hozhatók létre. Ennek érdekében lássuk itt ismét a szövegmondatkódokkal és verbális elemekkel kiegészített vehikulumot:

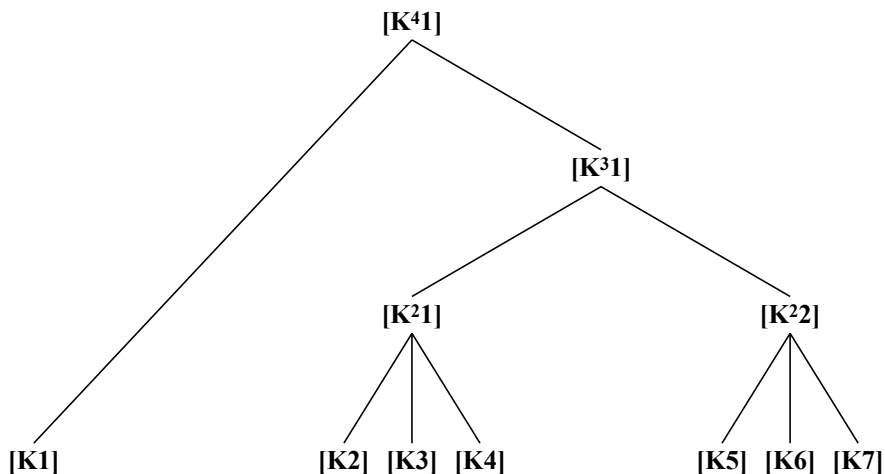
[K1]A kalitkában sokféle dalt dalló kanárit nagy figyelemmel hallgatta a kertben egy fiók fülemile. [K2]Ó, anyám, úgymond (*anyjának a fiók fülemile*), ha (*te[=anyám]*) hallanád ()!

[K3]Amott vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka milyen sokfélét énekelget!

[K4]Bár én tudnék úgy!

[K5]Ne kívánd azt (*te*), gyermekem (*hogy úgy tudj énekelni, ahogyan az a sárga madárka énekelget*) – szólt az öreg fülemile (*gyermekéhez, a fiók fülemiléhez*).

[K6]Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi (*azt a dalt*), amit (*az a sárga társunk*) az emberektől eltanult, magától egyet (*egy dalt*) sem tudna eldallani. [K7]Tanuld te (*gyermekem*) érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha (*te, gyermekem*) akarod, hogy az énekértők (*téged*) örömet hallgassanak.

1. ábra

P. S. J.: Az adott vehikulum első fokú makrokompozíció-egységeiből a következő magasabb fokú kompozícióegységek hozhatók létre (lásd 1. ábra).

Ebben a hierarchikus kompozíciós szerkezetben az első fokú [K1] makrokompozíció-egység 'bevezető' jellegű; a harmadfokú [K31] makrokompozíció-egység a fiók fülemile és az anyja 'beszélgetés'-e (ahol a másodfokú [K21] makrokompozíció-egység azt tartalmazza, amit a fiók fülemile mond, a másodfokú [K22] pedig azt, amit az anyja); a szöveg egésze mint a negyedfokú [K41] makrokompozíció-egység az első fokú [K1] és a harmadfokú [K31] makrokompozíció-egységek összekapcsolása útján jön létre.

Míg a [K21] és [K22], valamint a [K1] és [K31] makrokompozíció-egységeket *összekapcsoló makroelemek/-relációk* formai-szemantikai jellege egyértelmű (és könnyen 'megnevezhető': lásd 'bevezetés és párbeszéd', valamint: 'a fiók fülemile közleménye és az anyja válasza'), a két másodfokú makrokompozíció-egységen belül az egyes első fokú makrokompozíció-egységek között értelmezendő *makroelemek/-relációk* jellege más természetű és körültekintő elemzést kíván.

B. Zs.: A szövegszervezettség-típusokról szólva a kompozicionális szervezettség párjaként a lineáris (más néven: texturális) szervezettséget említettük, amely különféle kompozicionális szintű elemek ismétlődésén alapszik. Ez a texturális szervezettség kimutatható a makrokompozíció-egységek szintjén is – egyben talán a *makroelemek/-relációk* jellegének elemzéséhez is hozzájárulva.

Ha a [K21]-et alkotó első fokú makrokompozíció-egységek témáit/motívumait a következőképpen jelöljük:

[K21]: : „ha hallanád”, B: „egy sárga madárka milyen sokfélét énekelget”, C: „bár én tudnék úgy”;

a [K22]-t alkotó első fokú makrokompozíció-egységek 'választémái/-motívumai' a következőképpen jelölhetők:

[K22]: C: „ne kívánd azt”, B: „az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi...”, C: „tanuld te érzelmeidet...”.

Ez a jelölés világosan mutatja egyrészt a két másodfokú makrokompozíció-egység közötti, másrészt a második másodfokú makrokompozíció-egységen belüli tematikus ismétlődéseket.

*

Az eddigiekben a *vehikulum*, a *vehikulum-imágó*, valamint a *formáció* és a *sensus* elemzésének kérdéseivel/szempontjaival foglalkoztunk, térjünk most rá röviden a *relátum-imágó* és a *relátum* elemzése kérdéseinek vizsgálatára.

3. kérdés: Az adott szöveg megformáltságának leírásakor mit mondhatunk annak *relátum-imágójával* kapcsolatban?

ReIm

A relátum-imágó elemzésekor az egyik feladat a szövegben feltehetően (közvetlenül és/vagy közvetve) kifejezésre jutó világfragmentum (tényleges vagy elképzelt 'valóság'-darab) jellegének, a másik pedig e világfragmentum szekvenciális (sorrendi) bemutatásmódjának a vizsgálata.

P. S. J.: Ami a – *közvetlenül* (*betű szerint*) – kifejezésre jutó világfragmentum jellegét illeti, annak elemzése viszonylag egyszerű. Az adott vehikulum egy olyan 'elképzelt valóságdarab'-ot mutat be, amelyben a) a madarak beszélni tudnak, b) a narrátor érti a madarak beszédét. Más szóval: egy tipikus állatmese szituációt, amelyet szövegtani ismereteinkből mindannyian ismerünk. A cselekmény az adott vehikulum esetében annyiban

’redukált’, hogy benne a fülemile fióka egyetlen három elemű megnyilatkozására az anyafülemile ugyancsak három elemű megnyilatkozása válaszol, s e megnyilatkozásokban a ketrecbe zárt kanárilét és a szabadságot élvező fülemilét egy szempontra (az ’ének-lés’ szempontjára) kisarkított különbsége a téma.

A Amott vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka milyen sokfélélt énekelget!

A kalitkában sokféle dalt dalló kanárit nagy figyelemmel hallgatta a kertben egy fiók fülemile. Ó, anyám, úgymond, ha hallanád! Bár én tudnék úgy!

Ne kívánd azt, gyermekem – szolt az öreg fülemile. Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak. Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi, amit az emberektől eltanult, magától egyet sem tudna eldallani.

C A kalitkában sokféle dalt dalló kanárit nagy figyelemmel hallgatta a kertben egy fiók fülemile. Ó, anyám, úgymond, ha hallanád! Amott vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka milyen sokfélélt énekelget! Bár én tudnék úgy! Ne kívánd azt, gyermekem – szolt az öreg fülemile. Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi, amit az emberektől eltanult, magától egyet sem tudna eldallani. Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak.

B Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak.

A kalitkában sokféle dalt dalló kanárit nagy figyelemmel hallgatta a kertben egy fiók fülemile. Bár én tudnék úgy! Ó, anyám, úgymond, ha hallanád! Amott vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka milyen sokfélélt énekelget! Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi, amit az emberektől eltanult, magától egyet sem tudna eldallani. Ne kívánd azt, gyermekem – szolt az öreg fülemile.

D Ó, anyám, úgymond, ha hallanád! Amott vékony gallyak közé rekesztve egy sárga madárka milyen sokfélélt énekelget! Bár én tudnék úgy! A kalitkában sokféle dalt dalló kanárit nagy figyelemmel hallgatta a kertben egy fiók fülemile.

Az a sárga társunk minden érzelem nélkül zengi, amit az emberektől eltanult, magától egyet sem tudna eldallani. Ne kívánd azt, gyermekem – szolt az öreg fülemile. Tanuld te érzelmeidet magad kényén, ám szépen énekelgetni, ha akarod, hogy az énekértők örömet hallgassanak.

B. Zs.: A szekvenciális bemutatásmód elemzését is célszerű egy kreatív gyakorlat elvégzésével kezdenünk. Egy ilyen gyakorlat (amelyet egy magyartanári továbbképzés résztvevőivel végeztettem el) a következő lehet.

A *feladatot* így fogalmaztam meg:

A fenti **A-B-C-D** jelű szövegek egy eredeti művet mutatnak négy különböző formában. (Ezek egyike az eredeti mű.)

a) Válaszd ki négy változat közül azt a szöveget, amelyet a legelfogadhatóbbnak tartasz!

b) Indokold meg a döntésedet!

A gyakorlatot megoldó 15 magyar szakos tanár közül 2 az „A”, 13 a „C” jelű szöveget választotta, a „B” és „D” jelűek egyikét sem tartották elfogadhatónak.

Lássunk itt most néhány jellemzőnek tartható indoklást:

1. Az **A** szöveget fogadnám el, mert a 3 bekezdés a teljesség érzetét kelti. Az 1. rész felkelti a figyelmet azzal, hogy felkiáltójel van a végén, a „milyen sokfélélt” érzelmi hatást gyakorol, hiányoznak a szereplők, „gallyak közé...” – a rabság szimbóluma. A 2. rész oldja ezt a feszültséget a szereplő bemutatásával, a cselekmény magyarázatával. Tulajdonképpen ez a rész teszi az 1. részt konkréttá („a kertben” = ellenpont; szabadság – rabság). Így az ismeretlenről az ismert felé haladunk. A **C** változatban ez a feszültségkeltés nem valósul meg. A **B** szövegben a tanító rész keretként jelenik meg. A keret első része inkább mottónak felelne meg, nem bevezetésnek. Figyelemkeltés szempontjából a **D**

hasonlít leginkább az **A**-hoz, bár a **D**-ben a késleltetés nem játszik olyan nagy szerepet, mint az **A**-ban. Az **A** szöveg befejező része logikus továbbfolytatása az előzőnek: „Bár én...” (vágyakozás), a tanító rész erre válaszol, egy életfelfogást összegez. A történet nyugvópontonra jut. A tanítás, tanulság először jelenik meg: „Tanuld meg...” Ennek konkrét magyarázata következik, végül az adott helyzetre vonatkoztatás (mint bizonyíték).

2. **C**: A kalitkába zárt madárka mindig ugyanabban a környezetben tartózkodik, ezért nincs lehetősége új dalt tanulni. A bezártságán csak a dalok éneklésével tud segíteni, de új dalt nem ismerhet meg, csak a régit tudja ismételni. A vágy és valóság ellentétére épül. A szabadon élő madárnak lehetősége van arra, hogy saját érzelmeit önállóan és olyan formában fejezze ki, ahogy neki tetszik. A bezárt daloló kanáritól jutunk el a szabad madárig. A szabadság érzése mindennél fontosabb – ez zárja a történetet.

3. A **C** változatot tartom a legelfogadhatóbb szövegnek. Szerkezete áttekinthető: kiinduló helyzet, a kis fiók fülemile vágya, az anya tanítása „mások éneke” – „a tiéd”! Az anyagyermek „párbeszéde” érthető tanító jellegű: érzelmek nélkül betanult dal – saját érzelmet kifejező, saját nyelven énekelt dal (KÖLTÉSZET).

4. Nekem a **C** változat a legelfogadhatóbb, mert annak a felépítése a legegyszerűbb. Először szól a fiók fülemile vágyakozásáról, ezt követik az öreg fülemile intései, tanácsai. Az **A-B-D** változatokban kicsit bonyolultabb a szerkezeti felépítés. A **B** változatban az első és az utolsó bekezdés tartalmazza az intelmet, és a kettő közé kerül a fiók fülemile vágyakozása.

5. A **C** variánszt fogadnám el. A történet sorrendisége megfelelő. (Ez a **D** szövegben felcserélődik.) Esemény – következtetés: a daloló kanári – a kis fülemile vágya – az öreg fülemile erkölcsi megállapítása (a **B** ebből indul). Az eseményt nem tördeli kisebb egységekre, mint az **A** és **B**, tömörebb, rendezettebb, ami segíti a megértést.

6. Véleményem szerint a **C** a legjobb, mert a mondatok logikusan követik egymást. Számomra ez a legkönnyebben érthető. A másik madár dalában gyönyörködő fülemilefióka számára kibontakozik a szabadság fogalma, a szöveg tanulsága.

7. Én a **C** variációt választanám. Indokaim: a sorrendet logikusnak tartom; a nyelvzet régies; az összegzés, a jó tanács a végére kerül; tömörebben fogalmazott, jobb a mondatok sorrendje; az indítás rögtön közli a helyzetet, ebből indul a párbeszéd. A **B** nem logikusan indít, nem tudom, mire vonatkozik az első mondat állítása. Az **A** első mondata nyelvtanilag helytelenül megfogalmazott: „gallyak közé rekesztve”(?!). A **D** első párbeszédes mondata a levegőben „lóg”, nem értjük értelmét.

8. Talán az eddig tapasztalt fogalmazás-megoldások (a gyerekek részéről) miatt a **C** változatot tartom elfogadhatónak. Itt egy szövegrészben – talán bekezdés – megismertem bennünket a szereplőkkel, helyszínnel. A második részben csupán az erkölcsi tanítás szerepel, s ez így „megszokott”. Az **A** változat (nehezen döntöttem **A** és **C** között) talán „tútagolt”, az első két bekezdés beférne egybe, mint az a **C**-nél megjelenik.

9. A **C** variációt választom, mert a bevezető mondat tömör, tételmondat (kalitka, kanári, kert, fülemile). A párbeszéd első része a kismadár csodálata, vágy (felkiáltó, óhajto mondatok). Az anya válasza zárja a rövid „fogalmazást”, az érzelem fontosságát kiemelve, amit „magátul” nem tud a kanári (Petőfi: „tán csodállak, ámde nem szeretlek!”). Zárómondata a tanulság: „jól csak a szívével lát az ember”, „s kinek szép a lelkében az ének, az hallja a mások énekét is szépnek” (az igazi érték, amit kemény munkával alkotsz). Az **A**, bár eredetinek tűnik, elvont, mivel a mondatok, bekezdések túlságosan önállóak, a kezdő mondat nem kapcsolódik a szereplőkhöz, a helyszínhez. **B**: tanulsággal kezd, kioktat – nem tudom, kit, miért?, bár ez a szöveg legfontosabb mondata! A **D**-ben a bevezetés mondatait felcserélném. A befejezés itt hasonlít a **C** változathoz.

Ami az esetlegesen – közvetve (szimbolikusan) – kifejezésre jutó világfragmentumokat illeti, azokkal kapcsolatban tudnunk kell, hogy egy ’közvetve kifejezésre jutó

világfragmentum' létének/keresésének se nem szükséges, se nem elégséges feltétele az, hogy 'közvetlen világfragmentum'-ot nem tud (re)konstruálni a befogadó. Nem szükséges feltétel, mert 'szimbolikus interpretáció'-t nem egy esetben akkor is rendelhetünk egy vehikulumhoz, ha ahhoz betű szerint is rendelhető, és nem elégséges, mert sok esetben 'szimbolikus interpretáció' sem rendelhető egy vehikulumhoz, ha ahhoz betű szerinti nem rendelhető.

P. S. J.: Az adott vehikulumhoz tudunk ugyan közvetlen (betű szerinti) interpretációt rendelni, mivel azonban egyrészt a) világra vonatkozó ismereteink alapján tudjuk, hogy a (re)konstruálható világfragmentum nem az általunk empirikusan megtapasztalható világ fragmentuma (ebben a világban ugyanis a madarak nem beszélnek), másrészt b) szövegtani/szövegtipológiai ismereteink alapján tudjuk, hogy az elemzett szöveg a viszonylag könnyen felismerhető tanítást kifejezésre juttató állatmesék típusába tartozik, kézenfekvő e közvetett (szimbolikus) interpretáció megalkotásának a szándéka.

Ha rendelkezünk egy közvetlen (betű szerinti) interpretációval, egy közvetett (szimbolikus) interpretáció létrehozásának két (globális) lépése a következő:

1. az adott közvetlen (betű szerinti) interpretációnak azokat az összetevőit, amelyeket a közvetett (szimbolikus) interpretáció létrehozása szempontjából meghatározónak tartunk, 'absztrakt szint'-re emeljük; a szóban forgó vehikulum esetében ilyen összetevőknek kínálóznak a következők:

1.1. a kretcében daloló kanári \Rightarrow [valaki= v_1], aki nem 'pozitív'-nak minősíthető helyzete/állapota következtében csinál valamit[= v_2], valamilyen módon;

1.2. a daloló kanarit utánozni óhajtó fiók fülemile \Rightarrow másik valaki[= v_4], aki utánozni szeretné az előbbi valaki[= v_1] cselekedetét[= v_2 & v_3] nem tudva, hogy az [=v1] azt[= v_2] nem pozitívnak minősíthető állapota következtében hajtja végre olyan módon, amilyen módon[= v_3] végrehajtja;

1.3. a fiókáját oktató fülemileanya \Rightarrow harmadik valaki[= v_5], aki megmagyarázza annak a bizonyos másik valakinek[= v_4], hogy miért nem célszerű kívánnia annak utánzását, amit [=v2& v_3] uránozni kíván;

2. az 'absztrakt szint'-re emelt összetevőket egy adott élethelyzetre vonatkozóan konkretizáljuk, más szóval az (1)-ben használt „v” változóknak a választott élethelyzetre vonatkozó „értékeket” adunk.

B. Zs.: Utalnék itt az előbbieken bemutatott megoldások közül az 1–3., 6. és 9. sor számú feladatmegoldók válaszaira, amelyek egyértelműen mutatják, hogy ők a számukra elfogadható sorrend keresése közben a közvetett (szimbolikus) jelentésre is gondoltak.

*

Ami magát a relátumot illeti, nyilvánvaló, hogy az adott szöveg esetében nem a közvetlen, hanem a közvetett relátum-imágónak megfelelő relátumot keressük, amelyik minden befogadó/interpretátor számára az az élethelyzet lesz, amire a közvetett (szimbolikus) interpretációt vonatkoztatni tudja. Ez az élethelyzet származhat magának a befogadónak/interpretátornak az életéből, tartozhat másokkal kapcsolatos tapasztalati köréhez, de maradhat az általa elképzelt élethelyzet szintjén is.

*

Az analitikus értelmező interpretáció során végrehajtandó/végrehajtott műveletekből leszűrhető elméleti/didaktikai tapasztalatként összefoglalásul a következőket tartjuk kiemelendőnek:

Amikor szöveget interpretálunk, a világra, általában a szövegekre és az adott nyelvre vonatkozó tudásunkat *együttesen* – és nem szekvenciális egymásutánban! – alkalmazzuk. Nem mondhatjuk azt, hogy amikor már nem elégségesek a nyelvre vonatkozó rendszer-nyelvészeti ismeretek, akkor alkalmazzuk a szövegnyelvészetiket, majd ha azok sem

elégéségek, a szövegtaniakat, és végül a világra vonatkozókat! Ebből azonban nem következik, hogy a rendszernyelvészeti, szövegnyelvészeti, szövegtani és a világra vonatkozó ismeretek nem lehetnének elkülöníthetőek egymástól. Nemcsak hogy elkülöníthetőek, de el is kell különítenünk őket; egyrészt annak érdekében, hogy világosan láthassuk, az alkalmazott ismeretek melyike képezi/képezheti részét az általános (mindenki által egyaránt birtokolt/birtokolható) ismereteknek, és melyike (és milyen mértékben) az interpretátorra mint individuumba jellemző. Kívánatos lenne, ha a tankönyvekben is egyre nagyobb szerepet kapnának az ismeretek ilyen jellegű bemutatásai, alkalmazásai.

Amikor a mindennapi élet vagy a különböző szaktudományok körébe tartozó szövegeket interpretálunk, azok által a mindennapi életet, illetőleg az adott szaktudományokhoz tartozó tárgyakat, jelenségeket ismerjük meg, amikor pedig olyanokat, amelyek elsősorban közvetett (szimbolikus) módon interpretálandóak, saját magunkat. Az egyik: a rajtunk kívül álló világ megismerése éppen olyan fontos, mint a másik: önmagunké, belső világunké. S természetesen a rajtunk kívül álló világot is mindnyájan a magunk sajátos módján ismerjük – mert csak úgy ismerhetjük – meg. Ez a sajátos mód nyilvánul meg szükségképpen minden interpretációfolyamatban. Ezeknek a folyamatoknak az uniformizálása, sémákra való leszűkítése több kárt okoz, mint amennyi segítséget nyújt. Egy interpretációelméletnek (szövegtannak) az alapvető kérdéseket kell megfogalmaznia és rendszerbe foglalnia – a kérdésekre adandó válaszok megtalálásához azonban meg kell hagynia a befogadók/interpretátorok szabadságát.

Didaktikailag ezek a következtetések is azt a jól ismert tényt támasztják alá, hogy az ismereteket nekünk, tanároknak, úgy kell tudnunk közvetíteni, hogy a közvetítés ne közlés legyen, hanem segítségnyújtás a tanulók érdeklődéssel végrehajtott saját felfedezéséhez. Véleményünk szerint ehhez segítenek hozzá többek között azok a kreatív gyakorlatok is, amelyek közül egyeseket ebben a részben is bemutatunk.

Irodalom

A verbális szövegek analitikus megközelítéséhez általában lásd:

OFFICINA TEXTOLOGICA. PETŐFI S. JÁNOS: *Egy poliglott szövegnyelvészeti–szövegtani kutatóprogram*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1997.

A közvetett interpretációval kapcsolatban lásd:

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 2. Bevezetés a szövegformáltság elemzésébe*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996, 198–200. old.

A kreatív szöveg megközelítéssel kapcsolatban lásd:

PETŐFI S. JÁNOS–BENKES ZSUZSA: *Elkallódni, megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém 1992.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS: *A vers és próza kreatív–produktív megközelítéséhez. Alapfeladat-típusok*. Országos Közoktatási Szolgáltató Iroda, Bp. 1993.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és verselemzés*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Bp. 1994.

PETŐFI S. JÁNOS–BÁCSI JÁNOS–BÉKÉSI IMRE–BENKES ZSUZSA–VASS LÁSZLÓ: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív–produktív megközelítéséhez*. Trezor Kiadó, Bp. 1995.

BENKES ZSUZSA–NAGY L. JÁNOS–PETŐFI S. JÁNOS: *Szövegtani kaleidoszkóp 1*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.

PETŐFI S. JÁNOS: *Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése. Multimédia (1)*. Szerk.: BENKES ZSUZSA OKSZI, Bp. 1996.

Anyanyelv és iskola az ezredfordulón. XII. Anyanyelv-oktatási napok. Eger, 1996. július 8–11. Szerk.: V. RAISZ RÓZSA. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványa 207. sz. sz. Bp. 1996, 207–245. old. IV. Szépirodalmi szövegek feldolgozása. Szöveg megközelítési módok.

BENKES ZSUZSA–PETŐFI S. JÁNOS–VASS LÁSZLÓ: *Mondatgrammatika, szövegnyelvészet, szövegtan; valamint lásd az e tanulmányosorozat 1. részében közölt szakirodalmat*: Iskolakultúra 1997. 4. sz., 32–44. old.